

1

časopis
pro
MODERNÍ
FILOLOGII

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ
AKADEMIE VĚD ČR

1998
roč. 80

ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII 1/98

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR
118 51 Praha 1, Letenská 4, tel. 57320942

Hlavní redaktor Jaromír Povejšil

Redakční kruh

Jiří Černý, Světlá Čmejrková, Josef Hladký, Dagmar Knittlová, Iva Nebeská,
Jiří Nekvapil, Alena Šimečková, Vladimír Uhlíř, Ludmila Uhlířová, Václav
Vlasák

Výkonná redaktorka Jindra Světlá

OBSAH

Petr Sgall: Věta, kontext a slovosled	1
Jana Kozmová, Václav Vlasák: Ruské prvky ve francouzském lexiku	11
Milan Malinovský: Homonyma, homofona a homografa v angličtině (a jiných jazycích)	18

Rozhledy

Dagmar Čapková: Inference z hlediska psychologie a lingvistiky	26
--	----

Recenze

O. A. Lapteva: Živaja ruskaja reč' s teleckrana (Dagmar Brčáková)	35
K. Ilieva: Binominativni izrečenija i pragmatika (Ludmila Uhlířová)	39
J. Labocha: Gramatyka polska (Irena Bogoczová)	40
I. A. Melčuk: Russkij jazyk v modeli smysl–tekst (Jiří Zeman)	42
A. Šimečková, M. Vachková (eds.): Wortbildung – Theorie und Anwendung (Stanislava Hřebíčková)	43
E. A. Nida: The Sociolinguistic of Interlingual Communication (Dušan Tellinger)	46
V. Vlasák: Francouzsko-český a česko-francouzský slovník (Eva Trousilová)	49
F. Daneš a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí (Jindra Světlá)	51
F. Čermák, Z. Hrnčířová: Nizozemsko-český slovník (Jiří Pešička)	54
Travaux de linguistiques 31 (Jaromír Kadlec)	56

Zprávy

Bratislavská konference rusistů (A. Brandner, R. Purm, R. Zimek)	60
--	----

Kronika

Za profesorem Oldřichem Leškou (R. Blatná)	62
--	----

VĚTA, KONTEXT A SLOVOSLED

Petr Sgall (Praha)

1. Interaktivní povaha jazyka vede k nutnosti studovat jazykový systém jako zakotvený v promluvách, ve sdělování. V teoretické lingvistice se dnes zdůrazňuje, že jazykový systém není jen kódovací soustavou nebo souborem prostředků sloužících k sémantické reprezentaci objektů sdělení, nýbrž že pro sdělování i pro jazyk je podstatné vyvozování důsledků (,inferencing'), doplňování informací ve sdělení bezprostředně neobsažených.¹ Je tedy nutné jazyk studovat na základě sdělování. Nestačí ovšem sledovat a popisovat jen jednotlivá fakta různých promluv; hledají se možná zobecnění a nelze se plně vymanit z problémů daných saussurovskou opozicí ,parole' a ,langue' ve smyslu individuálního proti intersubjektivnímu i ve smyslu vztahu ,type : token', tj. relace mezi systémovými jednotkami a jejich výskyty.

P r o m l u v u je třeba chápat jako proces, jako uplatnění jazykového systému, spíše než jako „nadvětnou“ rovinu jazyka; text, komunikát není „jednotka větší než věta“, ale je složen z jednoho nebo více výskytů vět (Danešových výpovědních událostí).² Zatímco větná stavba je vymezena mluvnicky a podmiňuje správné tvoření větného celku (ani to ostatně pro vyjadřování není úplně závazné), složení promluvy z výpovědí není omezeno takovým stupněm závaznosti (ani není tak různé v jednotlivých jazycích), jde tu především o větší nebo menší plynulost.

Od doby, kdy jako jeden z prvních psal o potřebě parolové lingvistiky V. Skalička, prošel výzkum sdělování bohatým vývojem. Rozvinula se textová lingvistika, často blízká stylu literární vědy, pokračoval výzkum ve stylistice a v rétorice, v problematice druhů promluv, řečových aktů, griceovských konverzačních maxim atd. Často však byly objektem tohoto výzkumu spíše jednotliviny než zobecnění. Naděje, že se brzy dospěje k poznání obecných pravidelností, se dnes může zakládat především na výsledcích analýzy komunikace uplatňující formální sémantiku v pohledu na význam věty jakožto operaci nad obsahy paměti posluchače (,context change potential', ,context adjustment' I. Heimové

¹ K posouzení různých aspektů tohoto obratu je důležitá jednak např. diskuse v časopise *Journal of Pragmatics* z r. 1992 (viz i Sgall, 1992), jednak perspektiva daná dnes kognitivní lingvistikou, nebo dost extrémní úvaha přednesená D. Wilsonovou na 16. mezinárodním kongresu lingvistů (Paříž 1997).

² Podrobněji a s úplnější bibliografií viz Sgall (1994).

SENTENCE, CONTEXT AND WORD ORDER

The interactive nature of language makes it necessary to study language structure as embedded in discourse, but generalizations are looked for and the main of them is a view of sentence structure, which should also be characterized as for various degrees of contextual combinability. These concern the topic-focus articulation, the nature of referring expressions, etc. Word order, which primarily corresponds to the communicative dynamism, is also determined by the cohesion of sentence parts (projectivity, 'adjacency') and by other factors.

RUSKÉ PRVKY V LEXIKU SOUČASNÉ FRANCOUZŠTINY

Jana Kozmová, Václav Vlasák (Praha)

Mezi cizí jazyky, ze kterých současná francouzština přejímá nová slova, patří i ruština. Tento typ lexikální inovace není jev nový, s výpůjčkami z ruštiny se však ve francouzštině setkáváme ve srovnání např. s italštinou nebo angličtinou poměrně pozdě. Ani jejich počet není významný v porovnání s oběma jazyky, především s angličtinou. Poznamenejme jen stručně, že se přílivu amerikanismů a anglicismů francouzština brání i organizačními zásahy (tzv. jazykový zákon)¹. V krátkém přehledu se pokusíme ukázat, jak se vliv ruštiny ve francouzském lexiku projevoval, ze kterých komunikačních sfér rusismy do francouzštiny pronikají a jak na tento jev reagují někteří francouzští i jiní jazykovědci.

První výpůjčky z ruštiny se objevují již v 17. století (*tsar*) a ve větším počtu se s nimi setkáváme v 18. století (Lopatnikova 1958). Můžeme říci, že v této době působí na francouzského adresáta spíše exoticky. Jako příklad lze uvést *archine, boyard, cosaque, hetman, izba, knout, moujik, ukase, samovar, dvornyk*. Tato slova se dostala do Francie díky překladům ruské literatury a označovala převážně specifické rysy života ruské společnosti.

Zájem o ruskou a ukrajinskou literaturu i kulturu roste zvláště v 19. století, kdy se zejména Prosper Mérimée stává jejich velkým propagátorem. Ve svých dílech věnovaných ruské problematice užívá slov ruského a ukrajinského původu.

¹ Blíže o tomto problému pojednává Světlá, J.: Anglické výpůjčky ve francouzské terminologii, ČMF 1995, č. 2, str. 104-110. Srov. též Krejsová, A.: O francouzském „jazykovém zákonu“, Naše řeč 1976, str. 175-183.

MARTVJANOVA, E. P.: Ob otaženiji ruskko-francuzskich kul'turnych svjazej vo francuzskom jazyke i literature XIXogo veka. Izdatel'stvo Charkovskogo universiteta, Charkov 1960, str. 117-132.

MITTERAND, H.: Les mots français. PUF, Paris 1992, 8. vydání, str. 70-71.

MOSSE, R.: Dictionnaire russe-français. GMBH, Berlin 1926.

SVĚTLA, J.: Anglické výpůjčky ve francouzské terminologii. ČMF 1995, č. 2, str. 104-110.

SVĚTLA, J.: O neologii v odborné slovní zásobě francouzštiny. ČMF 1995, č. 1, str. 17-24.

ŠABRŠULA, J.: Vliv ruštiny na slovní zásobu současných evropských jazyků. Sovětská jazykověda 1954, č. 2, str. 150-165.

VLASAK, V.: Remarques sur l'assimilation des mots d'emprunt récent dans le français d'aujourd'hui. In: Sborník jazykovědných prací kateder jazyků VŠE v Praze a Bratislavě. VŠE, Praha 1965, str. 87-106.

WALTER, G. A H.: Dictionnaire des mots d'origine étrangère. Larousse, Paris 1991, str. 88, 118-350, 352-387.

LES MOTS D'ORIGINE RUSSE DANS LE LEXIQUE DU FRANÇAIS CONTEMPORAIN

Les russismes dans le lexique du français contemporain ne sont pas, bien sûr, aussi nombreux que par exemple les anglicismes. Leur présence n'est cependant pas négligeable. Nous passons en revue la liste des emprunts au russe à travers les différentes époques pour lesquelles nous essayons de dégager les mots-clés, nous suivons le degré de leur assimilation et leur rôle dans le lexique français d'aujourd'hui.

HOMONYMA, HOMOFONA A HOMOGRAFA V ANGLIČTINĚ (A JINÝCH JAZYCÍCH)

Milan Malinovský (Praha)

Zatímco v češtině významové rozdíly mezi termíny uvedenými v názvu článku většinou nečiní potíže, někteří angličtí a američtí lexikografové s nimi zacházejí nejednotně (a vlastně nezávazně), a nedávají tak uživatelům slovníků zřetelný návod k jasnému porozumění a rozlišování jejich významů. Demonstrujme to na příkladech, jak s termínem homonymum pracuje proslulý britský slovník Longman Dictionary of Contemporary English (1978) a americký Webster's Third New International Dictionary (1965): Longman pod heslem homonymum uvádí,

že homonymum je buď homografum nebo homofonum, a Webster v opačném pořadí tvrdí totéž. Význačná akademická mluvnice angličtiny (Quirk a kol., 1985) připouští, že u termínu homonymum, pokud jde o jeho přesnou definici, existuje značná rozkolísanost¹.

Protože se domníváme, že problematika homonym je bez větších potíží zvládnutelná, zaměříme se v našem příspěvku především na rozdíly mezi homofony a homografy (u jednoslovných výrazů) a pokusíme se na sebraném materiálu a příkladech z angličtiny a češtiny (a jiných jazyků) rozlišení mezi nimi upřesnit. Naším východiskem budou následující vymezení:

0. **homonyma** jsou slova stejně znějící a stejně psaná, ale různého významu (a původu); např. *date* [deit] datum, datle;
1. **homofona** jsou slova, která stejně zní, ale mají různý význam, původ a způsob psaní; např. *or* [ɔ:]² nebo, *ore* [ɔ:] ruda, *oar* [ɔ:] veslo, *awe* [ɔ:] bázeň;
2. **homografa** jsou slova stejně psaná, ale mají různý význam, původ a výslovnost; např. *lead* [li:d] vést, *lead* [led] olovo.

1. HOMOFONA

1.1. Angličtina

Longman Dictionary of Contemporary English (1978) definuje homofonum jako „a word which sounds the same as another but is different in meaning, origin, or spelling: *Knew* and *new* are homophones (of each other)“. Nicméně ve vydání z r. 1990 je hierarchie slovosledu změněna: „a word that sounds the same as another but is different in spelling, meaning, and origin: *Knew* and *new* are homophones (of each other)“. Nadto je zde spojka ‚or‘ nahrazena spojkou ‚and‘. Websterův slovník definuje homofonum jako „one of two or more words pronounced alike but different in meaning or derivation or spelling (as *all* and *awl*; *to*, *too*, and *two*; *rite*, *write*, *right*, and *wright*)“, ale v intencích toho, co je uvedeno na začátku článku, neváhá poznamenat, že homofonum lze též označit jako homonymum. Obdobné definice a příklady čteme například v Longman

¹ Pro slova, která mají stejnou morfologickou formu, např. *red* ve funkci substantiva a *red* ve funkci adjektiva, *meeting* ve funkci substantiva a *meeting* ve funkci slovesného tvaru ad., navrhuje Quirk zavedení dalšího termínu homomorfum (homomorph).

² Pro výslovnostní přepis užíváme v článku symbolů International Phonetic Association (IPA). Vycházíme z výslovnosti britské angličtiny.

komplikovanější, protože právě pro angličtinu je víceznačnost písmen symptomatická. Výstižná je báseň (i samotný název básně) Chaos od Geralda N. Trenité, ve které autor ve 144 verších demonstruje na stech příkladech, o jak zrádnou problematiku jde. V závěru oné směsi chaotického výslovnostního labyrintu Trenité doporučuje: „My advice is – give it up!“. Bohužel, takové rady uposlechnout nelze a učícímu se nezbyvá, než se s tímto nesnadným problémem zas a znovu utkávat a vyrovnávat. Robert Browning v Rabbi ben Ezra píše o „fancies that broke through language and escaped“. Ať už se nám to líbí nebo ne, homofona a homografa však setrvávají.

LITERATURA

- FOWLER, H. W.: Dictionary of Modern English Usage. London 1990.
JONES, D., GIMSON, A.C.: Everyman's English Pronouncing Dictionary. London 1977.
LONGMAN Concise English Dictionary. Harlow 1985.
LONGMAN Dictionary of Contemporary English. Harlow 1978, nejnovější vydání 1990.
LONGMAN Dictionary of English Language and Culture. Harlow 1992.
LONGMAN Dictionary of the English Language. Harlow 1984.
NOSEK, J.: Grafika moderní angličtiny. Skripta FF UK, Praha 1977.
OXFORD Advanced Learner's Dictionary of Current English. (A. S. Hornby.) Oxford 1987.
QUIRK, R. ET AL.: A Comprehensive Grammar of the English Language. London 1985.
SGALL, P.: Charakteristika českého pravopisu. Sborník MFF UK, Praha 1986.
THE CONCISE Oxford Dictionary. Oxford 1966.
WEBSTER'S Ninth New Collegiate Dictionary. Springfield 1989.
WEBSTER'S Third New International Dictionary. Springfield 1965.

HOMONYMS, HOMOPHONES AND HOMOGRAPHS IN ENGLISH (AND OTHER LANGUAGES)

The aim of the paper is to examine the notions of homonym, homophone and homograph and the relationships between them. While generally in Czech these terms seem to be unambiguously understood, some British and American lexicographers appear not to understand the given distinctions or not to treat them systematically enough. The confusion in (non-)differentiating between these terms is clearly shown by the definitions, explications and exemplifications given in most significant dictionaries of English.

INFERENCE Z HLEDISKA PSYCHOLOGIE A LINGVISTIKY

Dagmar Čapková (Praha)

Tzv. komunikačně-pragmatický obrat v lingvistice bývá charakterizován především soustředěným zájmem o studium fungování jazyka ve společenské komunikaci. Vzhledem k nezbytnosti komplexního přístupu ke komunikačnímu procesu vedla tato změna paradigmatu v jazykovědě nutně také k akcentování mezioborové spolupráce a k dalšímu rozvoji interdisciplinárních věd.

Jedním z mnoha příkladů dokumentujících přínosnost multidisciplinárního pohledu na určitý jev může být zkoumání inferenčních procesů. Inference bývají chápány nejčastěji jako procesy usuzování, vyvozování nových faktů z jiných, zaplňování či překlenování mezer v sémantickém prostoru našich znalostí¹. Jejich studiem se zabývá primárně logika, kognitivní psychologie a psycholingvistika. Schopnost usuzovat a vyvozovat je však zároveň jedním z relevantních předpokladů porozumění textu a patří tedy zčásti i do rámce disciplín studujících texty, do textové lingvistiky, literární vědy a dalších. V neposlední řadě, opět především v souvislosti s úlohou usuzování v procesu porozumění textu, se pak inferenční procesy stávají i předmětem zájmu odborníků z oblasti umělé inteligence.

V psycholingvistice je obecně přijímán názor, že explicitně vyjádřené skutečnosti představují pouze jakési východisko, bázi psychického obrazu, jež si na základě vnímaného textu vytváří jeho recipient (je-li k tomu motivován). Pro porozumění danému textu je tedy třeba, aby si příjemce do tohoto neúplného konstruktů komunikovaných obsahů doplnil další informace². Na splnění tohoto cíle se podílí řada dílčích procesů založených na aktivaci těch obsahů kognitivní báze recipienta, které korespondují s vnímaným textem. Psycholingvisté k těmto dílčím procesům řadí např. expektace, členění vět textu na obsahové jednotky, střídání známé a nové informace, psychické procesy vzbuzující recipientovu představivost, a také inference.

Inference bychom tedy mohli velmi obecně (a zjednodušeně) charakterizovat jako mentální procesy, jež nám v každodenní běžné komunikaci umožňují poro-

¹ Podobně definuje inference Johnson-Laird (1983, s. 23): „a process of thought that leads from one set of propositions to another“.

² Stranou ponecháváme problematiku dosažitelného stupně porozumění mezi produktorem a recipientem, tedy i otázku, do jaké míry se takto doplněný psychický obraz textu v mysli recipienta shoduje s komunikačním záměrem produktora.

LITERATURA

- BEAUGRANDE, R. DE: *Text, Discourse, and Process*. Norwood 1980.
- DANEŠ, F.: Předpoklady a meze interpretace textu. In: *Fungování textu ve společenské komunikaci*. Ed. Hausenblas, K., Mareš, P. *AUC Philologica* 4-5, *Slavica Pragensia* XXXII, Praha 1988, s. 85-109.
- ENKVIST, N. E.: *Coherence and Inference*. In: *Studia Linguistica Diachronica et Synchronica*. Ed. U. Pieper, G. Stickel. Berlin, New York, Amsterdam 1985, s. 233-248.
- ENKVIST, N. E.: *Linguistic Stylistics*. The Hague, Paris 1973.
- ENKVIST, N. E.: *On Defining Style: an Essay in Applied Linguistics*. In: Enkvist, N. E., Spencer, J., Gregory, N., *Linguistics and Style*. London 1964, s. 1-56.
- GARNHAM, A.: *Inference in Language Understanding: What, When, Why and How*. In: *Language Processing in Social Context*. Ed. R. Dietrich, C. F. Graumann. North-Holland 1989, s. 153-169.
- JOHNSON-LAIRD, P. N.: *Mental Models. Towards a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness*. Cambridge 1983.
- JOHNSON-LAIRD, P. N., WASON, P. C.: *Psychology of Reasoning. Structure and Content*. London 1972.
- NEBESKÁ, I.: K charakteru předpokladové báze. *SaS*, 50, 1989, s. 270-277.
- NEBESKÁ, I.: Některé psycholingvistické přístupy k textu. *SaS*, 43, 1982, s. 221-229.
- NEBESKÁ, I.: Produktor vs. recipient: specifika jejich interpretační činnosti. *SaS*, 49, 1988, s. 139-142.
- NEBESKÁ, I.: *Úvod do psycholingvistiky*. Praha 1992.
- PRŮCHA, J.: *Učení z textu a didaktická informace*. Praha 1987.

TWO APPROACHES TO INFERENCING

Generally, valid inferencing can be defined as the drawing of valid conclusions and implicit information from given premises. In present article the approach to inferences in cognitive psychology, especially the theory of mental models elaborated by P. N. Johnson-Laird, has been compared with the conception of N. E. Enkvist. The psychological research of making inferences emphasize the more hypothetical subjective aspects of inferencing. Linguists are concerned in those aspects of inferencing that recipient needs for the text interpretation and comprehension. Comparing the inference taxonomies, complementarity of these approaches appears apparent.